

СЕРДЮК В. П.,

доцент кафедри цивільного,
господарського та кримінального права
(Інститут права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»)

УДК 343.13

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОЗАПІСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті досліджено стан гарантій реалізації прав учасників кримінального провадження на досудовому слідстві і судовому провадженні і присутніх осіб. Викладено історичний аспект законодавчого розвитку процесуальних гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні в порівнянні із зарубіжним досвідом. Внесено авторську пропозицію щодо визначення поняття процесуальних гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні та обґрунтовано необхідність його законодавчого закріплення. Визначені основні тенденції розвитку вітчизняного інституту гарантій реалізації права людини на використання відеозапису у кримінальному провадженні.

Ключові слова: гарантії використання відеозапису у кримінальному провадженні, поняття терміну «гарантії використання відеозапису у кримінальному провадженні».

В статье исследовано состояние гарантий реализации прав участников уголовного судопроизводства на досудебном следствии и судебном производстве и присутствующих лиц. Изложен исторический аспект законодательного развития процессуальных гарантий использования видеозаписи в уголовном производстве в сравнении с зарубежным опытом. Внесено авторское предложение относительно определения понятия процессуальных гарантий использования видеозаписи в уголовном производстве и обоснована необходимость его законодательного закрепления. Определены основные тенденции развития отечественного института гарантий реализации права человека на использование видеозаписи в уголовном производстве.

Ключевые слова: гарантии использования видеозаписи в уголовном производстве, понятие термина «гарантии использования видеозаписи в уголовном производстве».

The article explored: the state guarantees the rights of participants in criminal proceedings at the pre-trial investigation and court proceedings and present persons. Existing legal literature, the definition of criminal procedural safeguards. Sets out the historical aspect of the legislative procedure guarantees the use of video in criminal proceedings and compared with international experience. Author submitted a proposal for a definition video using procedural safeguards in criminal proceedings and the necessity of its legislative provisions. The main trends of development of the national institute guarantees of rights to use video in criminal proceedings.

Key words: video using guarantees in criminal proceedings, concept of the term "guarantee the use of video in criminal proceedings".

Вступ. Відомо, що у кримінальному провадженні стержневим об'єктом охорони є права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. До цієї діяльності держави відноситься законодавче забезпечення необхідних умов для здійснення їх прав, свобод і задоволення законних інтересів за допомогою чіткого врегулювання кримінальних процесуальних відносин та прийняття заходів правового характеру з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження.

Важливим засобом виконання цього завдання є законодавче забезпечення гарантії використання відеозапису як інструменту формування досягнення успіху у вирішенні завдань кримінально-процесуального провадження. Теорія і практика довели його беззаперечний, ефективний вплив на хід кримінального провадження.

Так, із сорока однієї норми КПК України, які врегульовують використання технічних засобів у кримінальному провадженні, 18 (або 46%) прямо врегульовують застосування відеозапису, що аргументовано виділяє державу Україну в напрямку законодавчого розвитку гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження і присутніх осіб.

Постановка завдання. Мета – окреслити стан кримінальних процесуальних гарантій щодо можливості використання відеозапису у кримінальному провадженні; дослідити історію законодавчого розвитку гарантій використання технічних засобів і відеозапису та порівняти їх із зарубіжним досвідом; надати визначення поняттю гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні та обґрунтувати необхідність його законодавчого врегулювання; визначити тенденції розвитку інституту гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Проведеним нами прикладним дослідженням встановлено, що серед існуючих юридичних процесів України найбільш всесторонньо і об'ємно захист прав людини з питань забезпечення права на використання відеозапису для об'єктивної фіксації процесуальних дій знайшов своє відображення у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Доведено, що навіть широке та всебічне законодавче забезпечення використання відеозапису під час проведення процесуальних дій у Кримінальному провадженні України не може надати повної гарантії виконання закону, тому що це питання великою мірою залежить від рівня підготовки, культури, свідомості та особистої відповідальності ведучого у кримінальному провадженні, який приймає рішення під час слідства чи судового провадження [4, с. 43].

Необхідно зазначити, що, вирішуючи питання щодо використання відеозапису, учасники кримінального провадження з'ясовують важливе право людини на отримання об'єктивного результату досудового слідства та судового провадження.

Законодавче проголошення та закріплення будь-яких прав людини, громадянина без гарантій здійснення їх реального забезпечення не може вважатися таким, що захист людини державою виконано. Ці самі вимоги є актуальними і для процесуальних гарантій реалізації прав людини для використання нею відеозапису у кримінальному провадженні з метою забезпечення прав на об'єктивне кримінальне провадження.

Цей висновок підтверджується узагальненням судових ухвал з Єдиного державного реєстру судових рішень України, які свідчать, що учасниками судового провадження використано право заявити клопотання на використання відеозапису для фіксування перебігу судового розгляду справи, і з 96-и випадків скористалися цим правом 56 осіб, що складає 58,3%, із них у 16 випадках, або 16,6%, клопотання про використання відеозапису під час судового розгляду не задоволені судом у зв'язку з неможливістю його застосування без шкоди для судового розгляду, оскільки матеріали такого відеозапису можуть бути оприлюднені до закінчення судового провадження і таким чином використані для незаконного впливу на суд та інших учасників судового процесу. У 32 випадках, або 33,3%, клопотання про використання відеозапису під час судового розгляду були задоволені судом відповідно до вимог норм КПК. Клопотання про використання відеозапису журналістами задоволені судом у 8 випадках, або 8,3% [93].

Вільна енциклопедія тлумачить юридичні гарантії (фр. *garantie* – порука, умова забезпечувати що-небудь) як законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав громадян і організацій, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності й охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства і держави [1, с. 1].

Виходячи із загальних положень теорії права, гарантія полягає у наявності та можливості застосування достатніх правових засобів, які можуть забезпечити охорону та захист прав людини.

Тому необхідними елементами процесуальних гарантій повинні бути обов'язки та відповідальність учасників кримінального провадження, під якими розуміється встановлена та зрозуміла процедура існування процесуального примусу, а також необхідності понести позбавлення певних благ, які їм належать, тобто відповідальності, у разі відхилення від виконання вимог закону. Така процесуальна форма впливу на учасників кримінального провадження є гарантією забезпечення виключення порушення прав та свобод людини під час проведення процесуальних дій.

Окремі аспекти проблеми законодавчих гарантій щодо можливості використання технічних засобів, до яких належить і відеозапис, розглядалися у працях М.С. Селіванова, М.С. Строговича, Ю.І. Азарова, П.Д. Біленчука, М.Г. Моторигіної, С.М. Стахівського, В.М. Трофіменко, Л.Д. Удалової, С.С. Чернявського, К. О. Чаплинського, В. О. Антонова та ін., а також зарубіжних вчених: К.О. Архіпової, А.С. Герман, але з огляду на позиції, які мають узагальнюючий характер, без урахування конкретних закріплених законом гарантій важливого питання використання технічних засобів, і зокрема відеозапису, під час фіксування процесуальних дій досудового слідства і судового провадження.

Аналіз визначення понять процесуальних гарантій дає підстави зробити висновок про те, що вони не охоплювали питання, пов'язаного з конкретними заходами законодавця щодо відповідальності правозастосовувачів, які не виконують правового припису гарантованості охорони прав людини на використання технічних засобів, зокрема відеозапису.

Так, М.С. Строгович у 1941 р., визначаючи поняття кримінальних процесуальних гарантій, вважав, що це «встановлені законом засоби, за допомогою яких громадяни, які беруть участь у кримінальному процесі, можуть захищати свої права та інтереси» [2, с. 13].

Л.Д. Удалова в 2005 р. визначила процесуальні гарантії як засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у ньому [3, с. 23].

У Конституції України від 20 квітня 1978 року закріплювались соціально-економічні та особисті права і свободи, проголошені і гарантовані Конституцією та законами України (ст. 37), але у розділі правосуддя не згадувалось про гарантії чи основні засади використання технічних засобів у судочинстві.

Діюча Конституція України не проголошує гарантії прав та свобод громадянина, але визначає основні засади застосування технічних засобів. У точному розумінні цього слова це не може бути гарантією, хоча в юридичній літературі ці визначення називають гарантіями. Тому з такими висновками погодитися не можна.

Процесуальні гарантії реалізації прав учасників кримінального провадження щодо використання відеозапису знайшли своє вираження та охоплюють сучасні напрацювання вітчизняної та міжнародної процесуальної практики. Важливим чинником законодавчих стандартів виступає Конституція України, яка закріпила основною засадою судочинства гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, одним із яких є і відеозапис (п. 7 ч. 3 ст. 129). Ці засади підтверджені Рішенням Конституційного Суду з висновком про те, що вони повинні виконуватися як норми прямої дії (№ 16-рп/2011 від 08.12.2011).

З цього приводу Кампо В.М. зазначив, що у правовій державі гарантії всіх прав людини, в тому числі і в судочинстві, ґрунтуються на засадах, визначених її основним законом. Ці засади забезпечують права учасників судового процесу, гарантії їх реалізації в такий спосіб, щоб кожній зацікавленій особі створити реальну можливість для здійснення свого конституційного права на судовий захист. Отже, в правовій державі основні засади судочинства мають демократичні риси й загальну правозахисну спрямованість.

На наш погляд, не можна погодитися з тим, що автор у деяких аспектах проголошує засади як гарантії держави, а також не враховує питання використання технічних засобів на важливі стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні.

Норми Конституції України як норми прямої дії не гарантують використання технічних засобів для фіксації судового процесу технічними засобами і відеозапису зокрема, а лише проголошують їх як основні засади судочинства, або принципи, на які в наш час судді рідко звертають увагу. А набір правових норм КПК України, які врегульовують забезпечення проведення процесуальних дій із використання відеозапису, є розвитком та конкретизацією цих конституційних положень під час кримінального провадження. І вони повинні охоплювати законодавче врегулювання державних гарантій.

Такі ж засадничі направи мають такі міжнародні правові акти, як: Загальна декларація прав людини 1948 року; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, яка стверджує право кожної людини на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який встановив, що люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону (ст. 26).

Отже, і Конституція України, і перераховані міжнародні правові акти не закріплюють прямо гарантії застосування технічних засобів, і зокрема відеозапису, під час здійснення правосуддя, а також і кримінального провадження.

Загальними положеннями судового провадження використання технічних засобів забезпечується, але не гарантується використання технічних засобів, і зокрема відеозапису, як для учасників кримінального провадження, так і інших осіб, та дозволяється для використання лише з дозволу суду.

Інакше вирішується законодавче гарантування використання технічних засобів, і зокрема відеозапису, на досудовому слідстві під час фіксації слідчих (розшукових) дій. Зокрема, у КПК зазначено, що під час досудового розслідування рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів, в тому числі під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим [ч. 1 ст. 107 КПК].

Питання щодо інших присутніх осіб під час проведення слідчої (розшукової) дії на даному етапі законодавчо не врегульовано, а у слідчій практиці воно відсутнє, бо є неактуальним.

Для учасників кримінального провадження законодавець нормативно закріплює гарантію використання відеозапису на досудовому слідстві, яка полягає в тому, що чітко встановлюються наслідки незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, що тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними [ч. 6 ст. 107 КПК України].

Вивчення діючих на території України конституцій радянських часів протягом 1919–1978 рр. свідчать про те, що вони не мали згадки про використання технічних засобів у судочинстві взагалі і зокрема у кримінальному провадженні. Конституційне гарантування використання технічних засобів, зокрема відеозапису, у вигляді конституційної засади з'явилося лише у Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. [6].

Засади Конституції були розвинуті як процесуальні гарантії та втілені у Кримінальному процесуальному кодексі, прийнятому 13 квітня 2012 р., який вступив у дію 19 листопада 2012 р.

Враховуючи викладене, з метою встановлення юридичного значення поняття процесуальних гарантій використання відеозапису, ми пропонуємо у ст. 3 КПК України додати п. 29 та визначити, що: «Процесуальна гарантія використання відеозапису при проведенні слідчих, судових дій полягає у наявності та можливості застосування достатніх процесуальних засобів, які можуть забезпечити охорону та захист прав людини з визначеною відповідальністю ведучої особи за їх порушення».

Для вивчення питання про міжнародний правовий досвід закріплення процесуальних гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні нами досліджені кримінальні процесуальні кодекси Німеччини, Канади, США, Латвії, Литви, Росії, Білорусії, Швейцарії.

Усі вони на різних рівнях врегульовують питання застосування технічних засобів, зокрема відеозапису, у кримінальному провадженні, але питання гарантій їх застосування не регламентують [4, с. 36].

Так, відповідно до КПК Латвії слідчу дію може бути проведено з застосуванням технічних засобів. Ведуча особа може проводити процесуальні дії з використанням технічних засобів (телеконференція, відеоконференція), якщо цього вимагають інтереси кримінального процесу (п. 5 ст. 139, ст. 140 КПК Латвії) [8].

Кримінально-процесуальний кодекс Індії 1973 р. не врегульовує питань технічних засобів і зокрема відеозапису та гарантій їх використання при проведенні процесуальних дій. Наприклад, ст. 275 цього кодексу вказує лише на письмову форму фіксацію перебігу допиту свідка, а також не згадує використання технічних засобів і зокрема відеозапису [9].

Згідно зі Швейцарським КПК від 5 жовтня 2007 р. станом на 1 липня 2014 р. головуєчий (він або вона) може розпорядитися про проведення аудіо– чи відеозапису всього або частини процесу, попередньо повідомивши про такий запис (арт. 76 ч. 4) [10].

Згідно з цим самим кодексом допускається використовувати відеозапис або аудіозапис у приміщенні суду або робити такі записи процесуальних дій, що проводяться за межами розташування суду. Особи, які порушують ці пункти, можуть притягуватися до фіксованого штрафу, а несанкціоновані записи можуть бути конфіскованими [арт. 71]. На нашу думку, даний досвід необхідно запозичити для розвитку гарантій у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві.

Отже, можна визначити основні тенденції розвитку вітчизняного інституту гарантій реалізації права людини на використання відеозапису у кримінальному провадженні, якими є:

- 1) посилення вітчизняного законодавчого забезпечення гарантій впровадження відеозапису у кримінальне провадження та поширення їх практичного використання з метою забезпечення захисту прав людини і громадянина;
- 2) використання відеозапису у кримінальному провадженні свідчить про його глобалізацію, що є основним чинником інтенсивного розвитку його впровадження;
- 3) законодавчий розвиток гарантій держави щодо використання відеозапису громадськими організаціями, засобами масової інформації у здійсненні контролю за ходом кримінального провадження впливає на рівень інформування населення про його хід та результати;
- 4) поширення міжнародного права щодо використання відеозапису у кримінальному провадженні та його верховенство по відношенню до вітчизняного законодавства збільшує можливості контрольних механізмів відносно захисту прав людини і громадянина.

Зазначені тенденції повинні враховуватись законодавчим органом та при загальній оцінці сучасного стану законодавства з питань гарантій використання відеозапису з метою захисту прав людини та громадянина у нашій державі.

Висновки:

- 1) досліджено стан гарантій реалізації прав учасників кримінального провадження на досудовому слідстві і судовому провадженні та сторонніх осіб, які з різних причин є присутніми під час проведення процесуальних дій;
- 2) досліджено існуючі в юридичній літературі визначення поняття кримінально-процесуальних гарантій взагалі, а також використання відеозапису у кримінальному провадженні зокрема;
- 3) викладено історичний аспект законодавчого розвитку процесуальних гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні у порівнянні із зарубіжним досвідом;
- 4) внесено авторську пропозицію щодо визначення поняття процесуальних гарантій використання відеозапису у кримінальному провадженні, обґрунтовано необхідність його законодавчого закріплення.

Список використаних джерел:

1. Вільна енциклопедія – юридичні гарантії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Юридичні_гарантії.
2. Строгович М.С. Уголовный процесс / М.С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во МКЮ СССР, 1941. – 312 с.
3. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина / Л.Д. Удалова. – К. : Кондор, 2005. – 152 с.
4. Сердюк В.П. «Відеозапис у кримінальному провадженні України» : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Бібліотека Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2016 рік. – 225 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України № 1001-05 від 28.12.1960 в редакції від 18.01.2012 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
6. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 в редакції від 25.01.2012 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Кампо В.М. Фіксування судового процесу технічними засобами: проблеми сучасної конституційно-судової практики / В.М. Кампо // Віче. – 2013. – № 2. – С. 11–15.
8. Кримінально-процесуальний закон Латвії 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.lv>.
9. Кримінально-процесуальний кодекс Індії 1973 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=207834.
10. Кримінально-процесуальний кодекс Швейцарії 2007 року, станом на 1 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=220305.

